

Magyari Nándor László

Gondolatok a társadalomtudományok¹ jelenlegi helyzetéről²

„Sociology is the answer. But what was the question?” – Ulrich Beck

Kivonat

A modern társadalomtudományok állandó útkeresésben vannak, különösen ma, amikor a globalizáció és hálózatosodás, a világrendszer krízise, alapjaiban változtatják meg azt a közeget – a társadalma(ka)t –, amelyet kutatnak. Az új kihívásokat, amelyek új fogalomrendszert és elméletet, valamint megújult kutatási dinamikát, azaz gyakorlatot követelnek, ráadásul a politikai fejlemények is érintik. A populista politika ma a (társadalom)tudományok két alapfogalmát, a tényeket és az igazságot kezdi ki. Három olyan témát vázoltam, melyek megújításra szorulnak: médiaszociológia (nyilvános és magánszféra újabb keveredése, hálózatosodás), gendertanulmányok (nemtelen hiteltelenítési kísérletek) és multikulti (mely lehet mint ideológia halott, viszont de facto, nagyon is létezik). Mindhárom téma a viták középpontjába került, és kérdés, hogy a társadalomtudományok képesek lesznek-e megfelelni azoknak a kihívásoknak, melyek e témák kapcsán fölmerülnek.

Kulcsszavak: globalizáció, hálózatosodás, online médiák, gendertanulmányok, multikulti.

Abstract. Thoughts on Current Situation in Social Sciences

Modern social sciences are in constant search, especially today when globalization and networking, the crisis of the world system, fundamentally change the medium – society(s) they are seeking. New challenges, which involve a new conceptual system and theory, as well as renewed research dynamics, that is, practice, are also affected by political developments. Populist politics now embraces the two concepts, the facts and the truth, of the (social) sciences. I have outlined three themes that need to be renewed: media sociology (a new mix of public and private sectors, networking), gender studies (unfair discrediting attempts) and multiculturalism (which may be like ideology dead but de facto very much exists). All three themes have been at the center of criticism, and are questionable whether or not the social sciences will be able to answer the challenges that emerge on these topics.

Keywords: globalization, networking, online media, gender studies, multiculturalism.

Igen elterjedt publicisztikai fogás arról beszélni vagy lamentálni, hogy válság van, hogy minden területen az enyészet és a romlás jelei mutatkoznak, hogy odavannak a régi szép idők, és nem tudjuk, mit hoz(hat) a jövő. Hadd induljak ki abból, hogy a gyors tudományos és techno-

1 Társadalomtudományok alatt itt és most a szociológiát és a szociokulturális antropológiát értem, ha másképpen nem jelzem.

2 Ez a szöveg a BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar Évnitiján, 2017. október 2-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

lógiai, valamint gazdasági fejlődés vagy példának okáért az orvostudományok terén elért haladás, az emberiség egészét tekintve, az életszínvonal példátlan méretű növekedését hozta az elmúlt néhány évtizedben. Az emberiség egyre nagyobb hányada él viszonylagos jólétben, és az eddig mért leghosszabb kort éli meg, rohamosan csökkent az éhen halók száma, stb. Így van ez még akkor is, ha ezt egyfelől alig teszi láthatóvá az Európa-centrikus szemléletünk, hiszen az életszínvonal-beli progresszió elsősorban a távoli Ázsiában (Kína, India, Indonézia stb.), és Dél-Amerikában történt, illetve történik; másrészt pedig a világ rekordnagyságú lakosságát tekintve, a gazdagságban és fogyasztásban megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek nagyban torzítják a haladás percepcióját és reprezentációját: a világ leggazdagabb felső tíz százaléka az erőforrások mintegy 75%-a fölött rendelkezik, illetve birtokos, míg a többi kilencven százaléknak csak a fennmaradó rész áll rendelkezésre. A társadalmi egyenlőtlenségek és nyomukban a szociális feszültségek – mind állandó jegyei (Észak-Dél), mind változó geometriája, ami pl. a háborúk, ökológiai katasztrófák stb., nyomán változtatják meg az egyenlőtlenségek térképét – növekedése és dinamikája, ami a globalizáció velejárója, a szegénység/mélyszegénység láthatósága, gyakran megtéveszti az egyszerű szemlélőt. Annál inkább szükség van a reális/tényszerű látásra és láttatásra, amelyre a társadalomtudományok törekszenek, minél bonyolultabb és sokrétűbb a társadalmi valóság, azáltal is, hogy olyan jelenségek és problémák, melyek eddig elszigetelten jelentkeztek, ma egymás mellett, egymásra kölcsönösen hatva, lényegében egy virtuális és globális térben és időben mutatkoznak meg.

A globalizáció kutatása, amiről Ulrich Beck azt mondja, hogy „a mindennapi cselekvés megtapasztalható határnélküliségét jelenti a gazdaság, az információ, az ökológia, a technika, a transzkulturális konfliktusok és a civil társadalmak különböző dimenzióiban” (Beck, 2005), önmagában is a szociológia megváltozását teszi szükségessé. A globalizáció szociológiájának ki kell lépnie a nemzeti keretekből, a „konténerelmélet”, mely a nemzeti keretekben alakította ki azokat a klasszikus szociológiai kategóriákat, melyekkel operált, meghaladott. Más, a globalizáció társadalomtudományát kell(ene) létrehozni, hiszen a globalizációval megváltoztak a hatalmi játszmák keretei, így a régi játék, az „első modernizmus” nemzeti kereteiben már nem lehet részt venni ebben, új szabályokat és kifejezési, politizálási formákat kell találni. Zygmunt Bauman „likvid modernitás” (Bauman, 2000) kategóriája jól kifejezi azokat a turbulenciákat, gyors változásokat, melyekről Wallerstein szól, úgy mint a világrendszer strukturális válságának velejárói. Tegyük hozzá azt is, hogy a dolog még bonyolultabb, hiszen jelenünket egy átfogó „strukturális válság” jellemzi, a világrendszer általános hanyatlásának egy olyan szakaszában vagyunk, amikor a gyors és kiszámíthatatlan változások kiszámíthatatlanná, instabillá, sőt kaotikussá teszik a világrendszer rövid távú változásait (Wallerstein, 2011).

Ilyen körülmények között ismét aktuális a társadalomtudomány létjogosultságát alátámasztó régi bon mot: a társadalomban, és főként annak hétköznapi és komplex módon mediatizált reprezentációjában, semmi nem az, aminek látszik (Magyari, 2003). Így a *józan ész* nem lehet a társadalomtudományos argumentáció alapja, sem referenciája, és végképpen nem ultima ratioja. Az elméleti, valamint módszertani eljárásoktól elvben független közvetlen tapasztalat megtestesítőjeként, mint dinamikusan alakuló „kulturális rendszer”, viszont nagyon is lehet a társadalomtudományos megismerés tárgya. A józan ész elemzésének viszont a valóság „földhözragadt, kollokvialis megítélései, bölcsességei, summázatai közötti elmosódott megkülönböztetés újrarajzolásával kell kezdődnie” (Geertz, 1994). A józan ész és a közbeszéd fogalmak nem

ugyanazt jelölik, hiszen ez utóbbi inkább a „társadalomról való értelmiségi okoskodás”, melyet a humán elit tart fenn és táplál. Ez a nyelvezet nagyon is használhatja, sőt szerencsés esetben meg is teszi, a szociológia, a társadalomtudományok nyelvezetét (Kuczi, 1992). A működő józan ész abból a köznapis szükségletből nő ki és nyeri el legitimitását, hogy szeretnénk a dolgokat minél egyszerűbbé és egyértelműbbé tenni, ami viszont nem célja a tudománynak, hiszen maga a társadalmi valóság igencsak rétegzett, sokdimenziós és változatos dolog.

Ezért a társadalomtudománynak nemcsak fel kell fedeznie a közvetlen tapasztalat számára is adott dolgok mögött rejlő, dinamikus valóságot, a társadalomtudományos értelemben és fogalmaival fölfogható, leírható, értelmezhető és megmagyarázható társadalmi tényeket, cselekvéseket, attitűdöket, folyamatokat és reprezentációkat, hanem ugyanakkor le kell lepleznie, demitizálnia azokat a konstrukciókat, melyek a tudományos értelemben megragadható társadalmi valóságot eltakarják, jelentéseit eltérítik, tényeit torzítják, stb. A társadalomtudománynak általában az a konszenzuális küldetése, hogy összegyűjtse, rendszerezze, értelmezze és magyarázza a társadalmi szféra minden jelenségét és folyamatát, hogy karbantartsa és folyamatosan aktualizálja, valamint bővítse a társadalomról egy adott időben létező ismereteinket. Ehhez tenném hozzá, hogy az egyik legáltalánosabb és aktuálisabb, valamint kritikai feladat dekonstruálni és feldolgozni, leleplezni és átláthatóvá tenni, stb. azokat a társadalmi reprezentációkat, melyek elfedik a társadalomtudományos értelemben konstruált tényeket és valóságot. A kritikai funkció aktualitását a jelenlegi politikai folyamatok adják. A multimédia és főként a jelenlegi politikai diskurzusok kikezdi, relativizálják, lekezelik, delegitimálják, stb. tudományterületünk eredményeit. És hadd jelezzem itt, a poszt-, vagy késő modern politikai mozgások, az újonnan megjelent nem konvencionális doktrínák és politikai kommunikációs technológiák, a politikusok útkeresése, a régi ideológiák kiürülése és újak nehézkes létrejötte van emögött. Egyszóval a jelenlegi politikum teremti a káoszt, és nem a társadalomtudományok gyakran hangoztatott eltévelyedése vagy eddigi eredményeinek hiábavalósága okozza a tisztánlátás hiányát.

Mindenkor nehéz volt a politikummal elfogadtatni a társadalomtudományok eredményeit, de nagyon friss fejlemény, hogy az egyre elterjedtebb (alt-right) populista politikai irányzat hadat üzen a szakértelemnek. Ez új, rég nem tapasztalt helyzetet teremt a politikához való viszony vonatkozásában is, hiszen a szakértők közvetítő szerepét, a demokratikus játékban aktívan részt vevő szavazók akaratának gyakorlati politikává alakításában játszott szerepét elit szereppé torzítják, és mint ilyent támadják. A populizmus jelenlegi formái azt tételezik, hogy „a szavazók jobban informáltak, racionálisabbak és elkötelezettebbek”, mint a szakértők, és különösen, hogy többen vannak, ugyanis az eszmény a többség zsarnoksága lenne a számukra. Ezzel szemben a szakértők által közvetített, a politika nyelvére lefordított elvárások és projektek a valóságban sokkal inkább inkluzívabbak, mint a közvetlen demokratikus akaratnyilvánítás, minden közvetítés nélkül, valaha is lehetne (Rauch–Wittes, 2017). Csak naprakész ismeretek birtokában lehet esélye a társadalomtudománynak, hogy a hatalmi diskurzusokkal szemben, azokkal versengve helytálljon, mégpedig úgy, hogy közvetítő szerepét, a szakértői háttér biztosítását a lehető legkomolyabban veszi.

Az egyre elterjedtebb és befolyásosabb populista politika diszciplínáink két alapvető kategóriáját, a *tényeket* és az *igazságot* támadja, és ezzel próbálja meg delegitimálni azt, amit sok-sok év alatt fölépítettünk. Az alternatív tények viszont nem az általunk tekintett viszonylag állandó

vagy változó, „önmagában való”, azaz külső kényszerként ható vagy elméleti tudásunk, módsze-reink és eljárásaink segítségével fölépített tényeket jelölik, hanem azt, hogy politikai meggon-dolásokból zárójelbe teszik, fölfüggesztik azok érvényét, vagy elhallgatják azokat.

Ami a post-truth kifejezést illeti, hogy plasztikusan fogalmazzak, semmi köze a tudományos igazságokhoz, melyek mint tudjuk, természetesen többfélék, azaz korlátozott érvénnyel bírnak, hanem eufemisztikus megnevezése a hazugságnak, mégpedig a szándékos hazugságnak. Para-dox módon, akik a politically correct beszédmód állítólagos zsarnoksága miatt panaszkodnak, maguk is eléggé szemérmesek, hogy eufemisztikus, elfogadhatónak gondolt kifejezéssel illessék saját hazugságaikat, illetve a tényeknek meg nem felelő kijelentéseiket.

VÁLSÁGBAN A TÁRSADALOMTUDOMÁNY?

A társadalomtudományok állandó krízise modernségükkel kapcsolatos, de mint ezen diszciplí-nákra jellemző, itt sem egyetlen, hanem több dimenzióban is szükségszerű kapcsolatokról, komplex beágyazottságról van szó, mert: először is a társadalomtudományok a modern kor kezdetén jelentek meg, váltak önállóvá, tehát diakronikus értelemben, időbeliségüket, történe-ti fejlődésüket tekintve modern tudományok (társadalomfilozófiai előzményeit gyakran nevez-zük társadalomtudománynak vagy prototudománynak, de ez többnyire eufemizmus: a társada-lomtudomány története modern történet). A társadalomtudományok a felvilágosodás és a racionalizmus filozófiai alapjain épültek föl, ettől visszább vetni őket azonos a fölszámolásukra tett kísérlettel. Következésképpen, a társadalomtudósok, a modern kor gyermekei, ebben a korszakban szocializálódtak, ha úgy tetszik, a diszciplínák sajátos kultúrája modern kultúra, akárcsak azok az intézményes keretek, melyek között a tudományos oktatás és kutatás zajlik (Wallerstein, 1999, 2003). Másodszor a társadalomtudományok empirikus tudományok, a leg-gyakrabban nem abban az értelemben, hogy közvetlenül a hétköznapi empirikus viselkedéseket vizsgálnák (ez leginkább a szociokulturális antropológia sajátja a részt vevő megfigyeléssel), hanem abban, amit Wright Mills „absztrakt empirizmusnak” nevezve bírál, amit egyfajta „mód-szertani gátlás” hoz létre. Gyakran azt kutatják, amit kutatni lehet, legalábbis azokkal a mód-szerekkel, amelyekkel a társadalomtudomány egy adott pillanatban rendelkezik. Márpedig a társadalomtudományokat, „a társadalomkutatást csakis a gondolatok (ideas) viszik előbbre, és csakis a tények fegyelmezhetik” (Mills, 1959). Például a reprezentatív survey vagy a közvéle-mény-kutatás elfogadott módszerek, csak őszintén ki kell, hogy mondjuk, soha nem a *miért*ek-re, hanem a *hogyan*okra kapunk választ általuk. Előre jelezhetjük a politikai preferenciákat, csak arról a hallgatólágoosan marxista alaptételről kell lemondanunk, ha a miértekre keresnénk vá-laszt, hogy az emberek osztály-hovatartozásuk (végső soron anyagi/jólétük) függvényében ala-kítják ki politikai nézeteiket és attitűdjeiket; használhatjuk a társadalomstatisztikákat, csak ar-ról nem feledkezhetünk meg, hogy kritikusan szemléljük azt, hogy hol és hogyan keletkeztek/nek azok, és milyen torzítási lehetőségeket rejtenek, lásd torzóban maradt legutóbbi népszám-lálási adatok; nagyon jók az interjú kutatások, csak nagyon körültekintőek kell lennünk a rá-juk hivatkozó általánosításokkal, meg azzal is, ahogyan az interjúalanyok memóriája, a vissza-emlékezés politikai gyakorlata akaratlanul torzít; a dokumentumok elemzése is igen hasznos lehet, ha kellően kritikusak vagyunk velük kapcsolatban, és a forráskritikáról nem feledkezünk

meg, stb. Csak azokat a kérdéseket tudjuk valamelyest megválaszolni, amelyek abban a regiszterben fogalmazódnak meg, amit a társadalomtudomány felfog, illetve operacionalizálhatóak, lefordíthatók a társadalomtudomány nyelvezetére, és ez gyakran nem esik egybe azzal, amit a folyton változó társadalom „elvár”, ami érdekli. Mindenesetre a társadalomtudomány tárgya – még ha, mint jelezni fogom, legalapvetőbb kategóriáival összefüggésben is fölmerül, hogy nehezen definiálható, legalábbis szigorúan a társadalomtudományos paradigmákon belül – a modern társadalmak tényeit, folyamatait, jelenségeit, intézményeit, közösségeit stb. érinti, ezeket kutatja. Még pontosabban bármilyen történeti korszakot, bármilyen tradíciót is kutatnak, azt a jelen társadalmának szempontjából teszik, a múlt mint a modernitás előzménye vagy korai változata jelenik meg a társadalomtudományos kutatásban. Ezért gyakran bírálják is azzal, hogy csak szinkrón struktúrákat látnak, elemeznek ott is, ahol az időbeli dimenzió talán fontosabb is, mint a jelen. Elfeledve, hogy a társadalomtudomány sajátos időfogalommal operál, amelynek központjában a hosszú távú (long durée) (Braudel, 1980), strukturális időfogalom áll, amely arra utal, hogy a társadalmi folyamatok időtlenek, hiszen azok az általános szabályok vagy törvények, eljárások, mátrixok stb., amelyek időben bontakoznak ki, mind belesűrűsödnek a (Braudel által „konjunkturális idő”-nek nevezett) jelenbe, ezért itt és most kutathatók. Az egyik ellentmondás, amely a társadalomtudományokkal kapcsolatban fölmerül éppen az, hogy a legtöbbször a hosszú távú időt, a strukturális összefüggéseket kutatja, miközben a társadalmi/hatalmi elvárások a mindig konjunkturális valóságra vonatkoznak, és instant válaszokat várnak, ezért nem könnyű kompromisszumot kialakítani elvárások és lehetőségek között.

Azután a társadalomtudományok modernnek a szó most már teljes értelmében, vagyis osztoznak a modernség sorsán, fejlődésük, fogalmaik, elméleteik, de eredményeik is a modernség keretében nyernek értelmet, és ami fontosabb, dinamikájuk a modern kornak felel meg. Ezért sokat emlegetett krízisük a rendszer része, akárcsak a meghaladás, ami nagyon is modern jelenség, és egyáltalán nem dehonesztáló, vagy nincs benne semmi különös, ha a társadalomtudományok folyamatos kríziséről szólunk. Ahhoz, hogy a társadalomtudományos válságot és annak meghaladását mint par excellence modern jelenséget tekintsük, érdemes a *modernitást* Heller Ágnes eszmefuttatása alapján meghatározni. Ő a modernitást, igen meggyőző módon, egyfajta „dinamikaként” jellemezte, az adott értékek állandó megkérdőjelezésének és meghaladásának szükségességével: „a modernitást magát is a megkérdőjelezés szelleme mozgatja: egyfajta dinamika, amely valahol az ókori Athénben született, ott munkál a zsidó-keresztény kultúrában, és azóta is bomlasztóan hat minden hagyományos, hierarchikus és tekintélyelvű társadalomra. Mégis, a modern társadalom az egyetlen, amelyet ez az elbizonytalanító dinamika nem fenyeget összeomlással – ellenkezőleg, ez tartja életben” (Heller, 2004). Márpedig a dinamika az állandó változás, az örök krízis benyomását kelti, a keresést/kutatást és az új feltárását, kritikai és reflexív elemzését stb., a társadalomtudományos gyakorlatot az „alkotó feszültség” állandó állapota kíséri.

Visszatérve a globalizáció említett kihívásaihoz, aktuálisan, ennek élvonalában a virtuális valósághoz való hozzáférés menetel, és ezért a hálózati társadalom kialakulása imminens. A posztmodernizáció a hálózatok sebességére való kapcsolás, a gyorsítás igénye (Castells, 2005): a posztmodernizáció útja a modernség dinamikájának gyorsítása. Vajon a modern társadalomtudomány átmehet-e az azt jórészt tagadó posztmodernitásba, lemondhat-e azokról a nagy narra-

tívákról, melyek létét mind ez ideig meghatározták, vagy a késő modern újfajta szintézis létrehozásának kihívását jelenti?

A társadalomtudományok önmaguk episztemológiai elgondolásának gyakorlatát is magukban hordozzák, és az ilyenszerű újraértelmezési eljárások magának a tudománynak a szerves részét képezik. Reflexívek és (ön)kritikusak a társadalomtudományok, de nemcsak idiografikusak, hanem nomotétikus igényűek, és ugyanakkor több versengő paradigmában működő tudományokról beszélünk, melyeket az állandó elméleti és módszertani megújulás jellemez. Mégpedig úgy, hogy egyfelől a spekulatív elméleti-módszertani összetevőket kell innovációval, kreativitással megújítani, másrészt pedig klasszikus hagyományait folyamatosan rekonstruálni. Másfelől pedig a társadalmi változásokat, a „realitást” kell követniük, új elméletek és módszerek kidolgozásával rákapcsolódni a társadalmi változásokra. A társadalomtudományok „haszna” egyfelől *elméleti, kognitív haladás*; másfelől közéleti, a nyilvánosságban megjelenő társadalomtudomány (public social science) a közérthető és *nyilvános okoskodás*, a versengő nyilvános diskurzusok erős pólusa kell(ene), hogy legyen (Burawoy, 2005); harmadrészt *alkalmazott tudomány*, problémamegoldást céloz. Azt gondolom, hogy az elsőnek említett hozam hajszolása háttérbe szorította a másik kettőt, és ez aránytalanságokhoz és félreértésekhez vezetett, ezért ez utóbbi két vonatkozás erősítése – Burawoy elképzeléséhez hasonlóan – nagyon is indokolt cél.

AKTUÁLIS KIHÍVÁSOK

Két dimenzióban érik kihívások a mai társadalomtudományokat, egyfelől saját módszertani, „házi fogalmi” és elméleti változásai jelentenek új kihívásokat, az ezekre való reflexió a tudomány és haladásának lényeges összetevője (Wallerstein, 1999, Szelényi, 2016). Másfelől a legfontosabb kihívások nem a legkülönbébb társadalmi változásokból (Zapf, 2002) erednek (nemcsak tiszta és világos belső határok nincsenek a társadalomtudományok között (Geertz, 1994, Wallerstein, 2003), hanem a társadalmi változások természetéből fakadóan, mert néha technológiai, máskor pl. környezeti stb. változások indítanak el lényeges társadalmi átalakulásokat (a többi tudomány vonatkozásában sincs: multi-, pluri- és interdiszciplináris), melyeket azok az elvárások közvetítenek, amelyeket a társadalomtudományokkal szemben támasztanak. Ez utóbbi gyakran a kutatásfinanszírozás és a tudományos kiadványok formális elvárásaiban, valamint az oktatási curriculumokban jelentkezik, de természetesen, a politikai/hatalmi elvárások a maguk módján közvetítik a társadalmi elvárásokat.

MEGÚJÍTÁSRA VÁRÓ TÉMÁK

Általában egyetérthetünk Szelényi Iván tematikus taxonómiájával, ami a szociológiát illeti, aki azt mondja: „A szociológusoknak egykor volt egy értelmes megegyezésük arról, hogy mely problémák az »övék«, melyekben illetékesek. Ilyenek voltak az egyenlőtlenségek (a hatalom, a jövedelem, az életésélyek egyenlőtlenségei, az osztály, a nemzeti-etnikai hovatartozás [race], a gender), a foglalkozási és képzettségi előmenetel, a társadalmi mobilitás” (Szelényi, 2016). Én három egymással összefüggő témát emeltem ki, és igyekszem az őket ért kihívásokkal, lehetsé-

ges evolúciójukkal együtt fölvezetni. Olyan témákról van szó, melyeket nem a politikai széljárás, hanem a társadalmi változások hoztak felszínre, a figyelem középpontjába, és amelyek reális társadalmi elvárásokat jelenítenek meg.

MÉDIASZOCIOLOGIA, A KÖZÖSSÉGI MÉDIA HATÁSA ÉS ÚJDONSÁGA

Kicsit Fukuyama liberálistdemokrácia-győzelmét hirdető elméletéhez (amelyet viszont a fonákjáról, a történelem végeként szokás emlegetni) hasonlóan, az offline nyilvánosság kutatását, elemzését és magyarázatát a legtöbb kutató a liberális demokrácia, sőt a Habermas által sugallt deliberatív demokrácia világméretű elterjedésének kontextusában vetette fel. Viszont a média-tartalmakat egyáltalán nem a konszenzuális diskurzusok, a nyílt és alkotó vita és a megegyezésre orientáltság, a kollaboratív magatartás uralja, hanem a széttöredezettség, az egymás ignorálása, az összeesküvés-elméletekre való hivatkozás, a manipuláció, a vitakultúra lehanyaglása stb.

Kialakult közben egy „új nyilvánosság”, amely a hálózatosodás igen előrehaladt jelenségén épül, magyaráz a virtuális térben, a Web 2.0 közegben működik és sajátos kihívást jelent. Mindenekelőtt azért, mert a hagyományos (média)elitnek nem sikerült gyorsan áttelepedni a világháló megváltozott terébe és „időtlen idejébe” (Castells, 2005), ezért mások lesznek a fő kommunikátorok (peremkommunikáció) az új térben és időben. A peremkommunikátorok pedig másfajta kultúrával rendelkeznek, mint az offline médiák megszokott aktorai, akik egy-egy központból „osztották az érzést”, kommunikáltak lefelé, illetve a szélek felé. A közösségi médiában (legalábbis még) nincsenek kialakulva meghatározott, tradíciókkal, nyelvezettel, sőt műveltséggel és deontológiai szabályokkal, egyszóval kulturális hatalommal jól körülbástyázott központjai. Ezért az aktorok a „szélről” kommunikálnak, másképpen fogalmazva, a Youtube-on, vagy a Twitteren/Facebookon „mindenki lehet 3 percig sztár” vagy megmondó ember, és percek alatt hozhat létre követői hálózatot (fan clubot). De ugyanilyen gyorsan el is tűnhetnek a színről, más hálózatokhoz csatlakozva, vagy egészen elhallgatva. A hagyományos nyilvánosság elhálózatosodása és egy sajátos térbe és időbe való részleges átköltözése, valamint az „új média” befolyásának megnövekedése folytán a magán- és közszféra újból keveredik, mégpedig úgy, hogy a közösségi médiák, illetve a kommentelők hálózatai stb. egyre inkább a magánszféra felé tolják a nyilvánosságot (Sebestyén–Gayer, 2016). A közbeszéd stílusa változik meg, úgy tűnik, hogy az a kifejezőkészség, diskurzív stílus, amit a hagyományos értelmiségi elit diktált, termelt ki és tartott fenn, többé nem lehet domináns, formálisan demokratizálódott a közbeszéd, tartalmilag viszont a józan ész szintjére csökkent a színvonal. Az alkotó értelmiségi viták kiszorulnak, a kritikát pedig nem a nyilvános vita elfogadott normáira és közös okoskodásra hagyatkozva, hanem „magánalapon” gyakorolják, de úgy, hogy közben az internetes médiumok mögött is gazdasági/pénzügyi és politikai hatalom áll, legtöbbször reklámként, azaz sokkal jobban álcázva. Látszólag mindenki mondja/mondhatja a magáét, viszont a kialakult diskurzusok között nehéz vagy lehetetlen fontossági sorrendet kialakítani, az elterjedtség, a gyorsaság és az érzelmi azonosulás fontosabbak, mint a racionális képzetekhez, a logikus gondolkodáshoz, netán a tudományos igazságokhoz való igazodás. A hibrid nyilvánosságot a népszerűség, a lájkok száma szabályozza, ha ugyan szabályozza, bábeli a zűrzavar, és kiválóan alkalmas terep a manipuláció-

ra, a trollkodásra, a rejtett hatalmi érdekek promójára, a politikai és/vagy ideológiai tartalmak súlykolására.

Ezzel elesett Habermas klasszikus nyilvánosságelméletének másik pillére, a magán- és a (polgári) közszféra szétválása, a kétféle valóságnak megfelelő diskurzív eljárások elkülönbözödése fordult vissza, különösen a közösségi média megjelenésével és villámgyors elterjedésével: a nyilvánosság új szerkezetváltása egészen más irányú, mint azt a társadalomtudósok várták volna. A „láthatóság” ismérvei másképpen strukturálódnak az új nyilvánosságban, mint azt a habermasi modell megelőlegezte, ezért a médiatudományoknak is meg kell változniuk, új fogalmakra és elméletekre, valamint hálózati módszerekre van szükség.

MULTIKULTURALIZMUS

A multikulti témáját a társadalomtudományok abból a szempontból vetik föl, hogy a világon létező legtöbb (valójában valamilyen értelemben az összes) de facto multikulturális, hiszen homogén, vagyis egykultúrájú államot – még ha elvárásaként megfogalmazódik is – nem ismerünk. Ezért a társadalmak integrációjának, kohéziójának és közösségként való működésének stb. feltevéle, hogy valamilyen megegyezés szülessen arról, hogy a különféle rasszok és etnikumok, vallási közösségek, úgy is, mint kultúrák, többség és kisebbség, hogyan, milyen módon élnek, illetve élhetnek egymás mellett, mégpedig integráltan (deskriptív multikulti). A homogenizáció, az asszimiláció vagy a mások elüldözése is alternatíva, viszont a társadalomtudományok elsősorban a nem erőszakos és jól működő megoldásokat tartják szem előtt, mint amilyen a pedagógiai vagy intézményes multikulti, sajátos politikai/társadalmi, illetve identitáspolitikai programokat (normatív multikulti) támogatnak. Ennek alapja, hogy a másságot, a kulturális sokféleséget, hosszú távon fönntartandó értéknek tételezik. A multikulti ugyanakkor kritikai módon igyekszik fölülvizsgálni a többség-kisebbség kulturális viszonyait, közelítve azokat, illetve egy közös kultúra létrehozásnak reményében a kölcsönös kommunikációt és integrációt támogatja, bírálva a nacionalizmusokat (kritikai multikulti).

Két szempontból lehet és érdemes – analitikus igénnyel – fölvetni a multikulturalizmus problémáját: a) úgy, ahogyan az a legtöbbször megjelenik, mint az univerzalizmus versus partikularizmus eredetileg Max Weber által fölvetett, viszont etnikai/kulturális keretben jelentkező kérdéskörét, és érdemes a másik oldalról, b) mégpedig a társadalmi kohézió kérdésköre felől, mint identitáspolitikai kihívást is megvizsgálni a témát.

A klasszikus (amerikai–kanadai) multikulti mint normatív narratíva az univerzalizmus-partikularizmus vita nem minden ellentmondástól mentes terméke, és mint ilyen, ha politikai beágyazottságát tekintjük, egyáltalán nem liberális és baloldali, hanem sokkal inkább konzervatív. Még akkor is az, ha a hegemon univerzalizmust képviselő melting pot (magyarán az asszimilacionizmus és kulturális hegemonia) kritikáját magáévá teszi – különösen annak kudarcait megtapasztalva –, és a partikuláris identitások legitimitását elismeri („politics of difference”) (Taylor, 1997). Paradox a helyzetben, mert az univerzális egyenlő jogok, egyenlő méltóság stb. liberális elképzelése helyett egy közvetítő instanciát és közösségi burkot ajánl, mégpedig az egyén identitásának szempontjából fontos etnikai, kulturális stb. közösséget, amelynek segítségével „gyakorolni lehet” az emberi jogokat.

Kiindulópontja az emberi méltóság egyedi és általános elfogadottságának tétele, viszont azt is határozottan állítja, hogy az egyéni méltóság, szabadság és főként kulturális identitás, sok esetben pusztán a közösségin keresztül, annak normáit betartva, azt reprodukálva, stb. élhető meg. Úgy akarja a társadalmi békét, a kohéziót és integrálást megvalósítani, illetve csak úgy képzei el, mint a (de facto multikulti társadalmakban létező) partikuláris csoportok közötti harmonikus együttélést, egymás közösségi kultúrájával mint különös jószágokkal való megbékelést, elfogadását a másságnak. Szemben a liberális, alanyi, vagyis univerzális jogon elismert egyenlőséggel és méltósággal, a multikulti azt mondja: vannak olyan, főként kulturális jogok, melyeket csak közösen, a többi, kultúránkbeli egyénnel együtt gyakorolhatunk, ezért a társadalmi békét és kohéziót az egymás mellett élő etnikai, vallási, nyelvi stb. közösségek kollektív jogainak az elismerésén keresztül kell megvalósítani. Ezzel az asszimilációs nyomást, a többséghez való konformálódást egy „otthonosabb” szintre, a saját etnikum, kultúra stb. szintjére helyezik át, viszont – amint a feminizmus ezt jól bizonyította, mint lennebb lesz szó róla – az eljárás „fölfelé” és „kifelé”, kritikus és megvédi a közösségekkel szembeni toleranciát, ugyanakkor „befe” legitimál(hat)ja az intoleranciát és homogenizációt. A vita majd oda helyeződik át, hogy hol vannak a „védett tradíciók” határai? A nőknek, egyes csoportok hagyományainak megfelelően, el kell-e tűrniük az elnyomást, a méltánytalan bánásmódot? A kisebbségek kisebbségeinek, a kisebbségi nacionalizmusok nevében, el kell-e tűrniük a csoporton belüli elnyomást?

A társadalomtudományok számára a de facto multikulturális társadalmak összehasonlító vizsgálata sem módszertani, sem különös elméleti kérdéseket nem vet föl. A szociológia és kulturális antropológia régóta kutatják a többség/kisebbség, az etnikumok vagy az eltérő kultúrájú csoportok stb. együttélésének mintázatait és dinamikáját (Ethnic and Racial Studies), illetve a nacionalizmusokat (Nationalism Studies) a legkülönbélebb társadalmakban, összehasonlítva, értelmezve és magyarázva a jelenséget. A multikulti mint téma egyáltalán nem függ attól, hogy a dolog a politikai tájképen éppen milyen hatalmi pozíciót foglal el, most lecsökkent a potenciálja, hiszen az új európai migráció kérdéseit nem tudja kezelni (ezért keltették halálhírét), de mint kutató társadalmi probléma ugyanúgy jelen van, valós és az is marad.

Problémásabb a létező és főként a lehetséges társadalmi kohéziók felől közelíteni ahhoz, hogy létrejöhetnek-e tartós, újfajta elrendeződések és dinamikák, amelyek átrajzolják az ismert rassz- és etnikai térképeket, valamint hogy kialakulhatnak-e a nacionalizmusok helyett (vagy azok fölött) azokon átívelő identitásmintázatok. És ez az, amiben a nacionalista politikusok (elsősorban a konzervatívok, de más megfontolásból a baloldali és liberálisak is) kételkednek, és ez összekapcsolódik azzal is, hogy meddig mehet el az európai integráció, illetve milyen alapon működhet az? A régiók Európája elképzelés, mely most éppen vesztesre áll, a multikulti európai változatának tűnt, ezzel szemben a nemzetek Európája vízió (bizonyos értelemben visszalépés) multikulti-ellenes? Különös, hiszen a nemzetek nagyobb önállóságát szeretnék megtartani az EU-n belül, nem hisznek ennél általánosabb „európai” identitások létrejöttében, miközben „befe” egy homogén nemzetkép alapján asszimilálnának. Ez az elképzelés, mely nagyon is aktuális a magyar közbeszédben, egyfajta antimultikulti diskurzus, kulturális hegemonia alapján szándékozik rendezni – legalábbis „befe” – az etnikai viszonyokat, olyan elképzelt alá- és fölérendelő viszonyok (ethnic order) nevében, melyek kettős beszédet alakítanak ki: egyfelől, nemzetközi vonatkozásban nem ismernek el semmiféle kulturális imperializmust, másfelől pe-

dig éppen ilyesmi alapján marginalizálják, tagadják meg még a multikulti emancipáció relatív eredményeit is a kisebbségektől (Feischmidt, 2016).

A normatív és kritikai multikulti, amikor ezt a kérdést feszegeti, egy olyan társadalom (vagy állam) képét vetíti előre, amelyben a másságok megőrzése mellett épül ki és működik egy ezeket integráló, szélesebb kohéziót és integráltságot feltételező társadalom. Ennek elméleti és intézményes kereteit kutatják társadalomfilozófusok (Charles Taylor, Will Kymlicka), szociológusok (Zygmund Bauman, Nathan Glazer) és antropológusok (Terence Turner, Anthony P. Cohen, Craig Calhoun stb.), kultúrakutatók (Stuart Hall).

Gyakran úgy tüntetik föl a rokonsági, etnikai és a nemzeti kohéziót, az ezen fogalmak által körülírt társadalmat, mint az egyetlen lehetséges erős kötést, amely túlmutat az egyéni érdeken és érzelmeken is. A (többségi) nacionalizmust úgy tüntetik föl, mintha az egyetlen komplex és a politikai integrálódás mellett a kulturális homogenizációt is magában foglaló együvé tartozás, illetve társadalmi kohézió, a kizáró, sőt adottságként fölfogott nemzeti identitás lehetséges forrását. A nacionalista módon fölfogott identitáskonstrukciók nem ismernek el más, magasabb, illetve tágabb identitáskonstrukciókat, melyeknek alárendelnék partikuláris, nemzeti identitásukat, tudatukat, és a neki megfelelő kulturális stb. sajátosságait. A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy akár a vallási affiliációk, akár a házasságok, akár a politikai kötelek vagy a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok az intézmények kialakulásának elindulási pontjává válhatnak, a társadalmasulás, a társadalmi hálók csomópontját képezhetik. A társadalom potencialitás, „igény arra, hogy valami olyasmit létrehozni, ami azelőtt nem létezett”, és amit többféleképpen el lehet képzelni, ki lehet alakítani, föl lehet építeni, valamely csomópontok körül. Szent Ágoston már az ókorban jelzi, hogy számára a vallás és az egyház az igazi társadalom és az igazi kohézió, a társadalmi kötelek alapja a vallásos hit, amely mind a rokonságon, mind az etnikumon, mind – a korabeli módon fölfogott – nemzeten, illetve földi államon túlmutat (Wolf, 1988). És folytathatnám azzal, hogy reneszánsza van Huntington civilizációk harca elméletének, mely a vallási választóvonalak mentén képzei a jövő világméretű konfrontációit, és ezzel implicit a vallás és az egyház nagyon erős társadalmi kohéziót termelő voltára helyezi a hangsúlyt, ismételten. Huntington elmélete fontosabbnak tekinti a vallási együvé tartozást, mint a nemzetit, ezért nemzetek fölötti, a maga módján multikulti civilizációkról ír, amelyek viszont szükségszerűen konfliktusba kerülnének, éppen a lényegüket, kohéziójuk alapját adó vallási doktrínák és intézmények szerint. A társadalmi kohézió érvényes és aktuális meghatározása: „egy közösség által közösen vallott értékek felépítését és az értelmezések azonoságát feltételezi, csökkentve a nagy eltéréseket a jólétben és jövedelmekben, és általában képessé teszi az embereket arra, hogy felfogják, hogy közös vállalkozások részesei, ugyanazok a kihívások érik őket, és hogy ők ugyanannak a közösségnek a tagjai” (Maxwell, 1996). Mint láthatjuk, említés sem történik a közös eredetre visszavezetett etnikai/nemzeti tulajdonságokra mint a lehetséges kohézió alapjára, jelezve ezzel azt, hogy a társadalmi kohézió – akárcsak a kizárás – nagyon sokféle tradíció, értékítélet és társadalmi gyakorlat mellett elképzelhető, sőt fölfedezhető, az előadó az idézett helyen, a gazdasági kohéziót helyezi előtérbe.

GENDERKÉRDÉS, GENDER STUDIES

Függetlenül attól, hogy hívei vagyunk vagy sem (esetleg egyenesen ellenségesen viszonyulunk) a feminizmus valamely változatához, ami ideológiai, esetleg vallási probléma, a társadalomtudományok szempontjából nem kizárólag mozgalmi kérdésről van szó. A mozgalmi feminizmus különféle válfajai a liberális, a marxista vagy a radikális mozgalom mögöttes ideológiái, és csak jó esetben támaszkodnak a nőtudományok (women studies) vagy a társadalmi nemek tudományának (gender studies) szemléletére, illetve aktuális elméletére, azok eredményeire. A mozgalmak – általában – nem követik valamely tudományos diszciplína vagy filozófia szigorúan kidolgozott, hosszú idő alatt kialakított tudását, pontosabban általában eltérítik, átértelmezik az elméletet, „lefordítják” a mozgalmában résztvevők nyelvezetére. A nőmozgalmak és a gender studies tudományos mezőben megjelent diszciplína viszonya olyanszerű, mint Marx kizsákmányoláselmélete és mondjuk az eredeti bolsevik mozgalom kapcsolata: a mozgalom eltorzítja, saját érdekei szerint értelmezi az elméletet. Ráadásul a tudományos feminizmus és a belőle kifejlődött gender studies (amely nemcsak a nőkérdéssel, hanem a maszkulinitással is foglalkozik, és amelyet aktuálisan a politikum a szexuális kisebbségek sajátos kérdésével azonosít) először volt mozgalom, és azt követően igyekezett – ráadásul kritikusan és felforgató módon, mint a „másik szempont”, relativizálva a maszkulinitás addig elterjedt univerzálisadottságvoltát (Hadas, 2001) – a tudományos mezőnybe beilleszkedni (Gregor, 2009). Azután pedig nem a mozgalom nyújtott politikai tőkét a diszciplínák integrációjához, hanem a tudományos mezőnybe alig integrálódott diszciplínáktól várták el, hogy tudományos tökével támogassa a mozgalmakat. Így a gendertudomány úgy tekint a mozgalmi feminizmusokra, a nők társadalmi helyzetére érzékeny civil mozgalmakra, mint a társadalmi különbségtétel (difference) elméleti/gyakorlati keretére, és az egyenlőség, igazságosság és szolidaritás mellett köteleződött el. A politikai mezőnyből érkező támadások is ezt a dimenziót érintik, mégpedig azzal a leegyszerűsítéssel operálnak, hogy a gender studies mindenekelőtt a szexuális kisebbségek és sajátos identitások mozgalmi hátterét biztosító diszciplína lenne, és ilyenként igyekeznek diszkreditálni.

Szögezzük le, hogy a társadalmi nemek és az azok megkülönböztetését vizsgáló társadalomtudományos diszciplína (gender studies) arra a sajátos kihívásra jelent meg válaszkísérletként, mely a maszkulinizmust, a férfiak dominanciáját, mint egyetemes szempontot, egyenesen a társadalomtudományos kutatás axiómái közé sorolta be, megfelelkezve a diszciplínák maguk alkotta alapvető szabályairól (Wallerstein, 1999). Ma az jelent kihívást a társadalomtudományok számára, hogy dekonstruálják a maszkulin mintázat szerint de-, illetve megkonstruált társadalom történetét, intézményeit, kultúráját, algoritmusait, beidegződéseit, az ebből felépített társadalmi valóságot stb., és konfrontálják, illetve kiegészítsék a nők társadalmi valóságának sajátos percepciójával, szempontjaival, mégpedig a nemek közötti egyenlőség perspektívájából. A feminizmus „mátság”-fogalma és a nők jogai melletti elkötelezettsége minden lehető vonatkozásban kihívás a társadalomtudományok számára. Úgy is, mint a diszciplínák intézményes keretének megváltoztatására tett javaslat, hiszen ha elfogadják, felforgatja az eddigi elrendeződéseket, átvágja a kialakult határokat, per definitionem interdiszciplináris voltával, határokat mos össze, és kritizál, stb. Úgy is, mint sajátos kulturális képződmény, hiszen a maszkulin reflexekre épülő tudományos kutatás mezejét meg kell osztani a nőkkel, és nemcsak formálisan, felszínesen, hanem a szó szoros értelmében és egalitárius alapon. Végül a társadalomtudomá-

nyos diszciplínák, mint értelmiségi kategóriák is át kell, hogy alakuljanak, legalábbis a nők másságának szempontjait be kell építeniük önnön identitásképpükbe.

VÉGSZÓ, MERRE TOVÁBB?

Részben magunk is okozói vagyunk azoknak a türelmetlen elvárásoknak, melyet nemcsak a részrehajló (biased), elfogult vagy egyenesen ellenséges politikum és nyilvánosság támaszt a társadalomtudományokkal szemben, hanem a valós problémákra valós válaszokat váró, értő közönség is. Hadd szögezzem le, a társadalomtudományoknak nincs semmiféle problémája a különféle politikai irányzatokkal, azok elvárásaival vagy politikai törekvéseikkel, viszont szemben áll az (alt-right) populizmussal, mely ellenségesen viszonyul a tudomány eredményeihez, vagy legalábbis megpróbálja zárójelbe tenni azok eredményeit. A társadalomtudományok ambivalensek vagy pluralisták abban az érelemben, hogy társadalmi funkcióik felől közelítve, egyszerre lehetnek bal- és jobboldaliak, illetve liberálisak (Berger, 1963). A társadalomtudományok (liberating science) felszabadítóak és progresszívek, mert mindig a kisebbségek, az elnyomottak, a diszkrimináltak és marginalizáltak oldalán állnak, támogatják a változtatni akarók mozgalmait (ma már nemcsak a faji vagy etnikai kisebbségeket, de a nőket, a szexuális kisebbségeket, a hátrányos helyzetűeket, betegeket, öregeket, szegényeket stb.). A fentebb fölvezetett feminizmus, illetve gendertudomány alapvetően ilyen baloldali/marxista és univerzalista/liberális megközelítésen alapul, nehéz lenne konzervatív női emancipációt feltalálni (bár nem lehetetlen).

Másodszor „konzervatív” abban az értelemben, hogy a társadalmi intézmények kontinuitását igen fontosnak tételezi, megmutatja nemcsak a változás, hanem az állandóság fontosságát is a társadalom szempontjából (intézmények, szerepek, hagyományok stb.). Ezt éppen a vázolt multikultival lehetne példázni, mely az etnikai, illetve nemzeti és kulturális kisebbségek kollektív jogait, az egyenlő méltóságot stb. a hagyományokra alapozva igyekszik legitimálni, bár – paradox módon – akik ma a multikultit támadják, úgy tüntetik föl, mintha az liberális/baloldali elkötelezettségű lenne.

Mint láhattuk mindenik társadalmi változásból származó kihívás és az összes említett téma esetében is, a társadalomtudományos elmélet és gyakorlat rengeteg kérdést vet föl, olyan bizonytalanságokat és dilemmákat, melyek megoldása csak jövő időben esedékes. Ezek a kihívások és problémák a tudomány, az episztemológia szempontjából egyáltalán nem úgy tevődnek föl, mint ahogy azok az aktuális mainstream mediatisztált politikában fölvetődnek, illetve manipulatív, lejárató céllal hangoztatják, viszont ez az eljárás is kihívás, a mai valóság része. Ráadásul a társadalomtudományok természetéből fakad, hogy rengeteg tudományos kérdést és problémát örökölt, amelyekre szintén folyamatosan választ kell találnia. Nincs más út, csak előremennekűlhethünk, és nincs más lehetőség, csak az innováció, új utaknak, módszereknek, szemléleteknek, technikáknak és paradigmáknak a kidolgozása és kipróbálása, miközben egyre inkább arra kényszerülünk, hogy meg kell védenünk eddigi eredményeinket. És az önkritikus hang, az eddigi attitűdjeink fölülvizsgálata is mindenkor napirenden van. A társadalomtudományok sajátja az is, hogy soha nem egyetlen paradigma uralja a tudományos mezőt, hanem mindig több, egymással versengő, illetve – jó esetben – egymást kiegészítő, kritizáló, majd integráló

paradigmák jellemzik. Ez a többféle paradigma magából a társadalmi valóság természetéből származik, és nem pusztán az elméletalkotás, az ízlés vagy kutatói választás kérdése. Egyes jelenségeket az egyik vagy másik paradigma „szakmai mátrixának” szabályaira, mégpedig nem is explicit szabályaira, hanem modelljeire és példaértékű előzményeire való hivatkozással lehet hatékonyan, a kognitív haszon ígéréstével kutatni (Kuhn, 2000).

Lecsökkent a bizalom a társadalomtudományos tudás és a tudomány iránt, és ennek részben magunk is okai vagyunk, amikor túlzott magabiztossággal állítottuk, hogy sokkal nagyobb valószínűséggel előre látjuk a társadalmi/kulturális változásokat, mint amire képesek vagyunk, hogy azt kommunikáltuk: sokkal több válaszunk van, mint amennyi kérdést a társadalom vagy a politikum egyáltalán meg tud fogalmazni. Vagy amikor végletesen eltávolodtunk nyelvezetünkkel is a köznapiektól, a (köz)érthetőség kánonjaitól, és csupán magunk közt vitatkozunk. Ha megingott a bizalom a társadalomtudományok eredményeivel szemben, akkor ahhoz hozzájárult az is, hogy azt a benyomást keltettük, hogy nagyjából és mindenestül jövőbe látók, vizionáriusok vagyunk, hogy képesek vagyunk, pontosabban inkább vagyunk képesek előre látni/jelezni, ami történni fog, mint ahogy az a valóságban volt/van. Igen, a társadalomtudomány képes previzionálni, előrejelteni bizonyos társadalmi/kulturális változások eredményeit és következményeit, viszont az ilyen típusú tudásunk a legbizonytalanabb és a legkevésbé érvényes. Hogy régióknál maradjak, sem a nyugati, sem pedig a volt szocialista, keleti társadalomtudomány nem volt képes előrelátni a nyolcvanas–kilencvenes évtizedforduló gyors és meglepő változásait, a keleti blokk, a vezető létező szocialista rendszerek összeomlását. Azután meg miközben a tranzíció nagyban foglalkoztatott, ismét csak nem vettük észre, sőt, mondjuk egy évtizeddel ezelőtt még elképzelni sem tudtuk, hogy az átmenet, hogy a rendszerváltás – még a definíciós vitáknál tartunk azt illetően is, hogy minek nevezzük, ami régióinkban az elmúlt 25 évben történt – válságba juthat vagy kudarcot vallhat, hát még, hogy egyenesen megbukhat. Az átmenetet visszafordíthatatlannak gondoltuk, viszont a valóság cáfolni látszik ezen föltevésünket is.

Egyfelől túl gyakran hangoztattunk, közöltünk olyan közhelyeket, empirikusan is megtagasztható evidenciákat vagy legalábbis annak tűnő eredményeket a tudomány nevében, amelyekre alig kíváncsi még a szűken vett szakma is. Kai Erikson hívja föl a figyelmet arra, hogy a „szociológusok túl gyakran öltöztetnek sovány gondolatokat olyan nagyképű és absztrakt nyelvi formába, amilyent csak ki tudnak agyalni. Vagyis valamiféle szakszerűség tekintélyt parancsoló homályába akarják burkolni egyszerű hétköznapi (durvábban: teljességgel triviális) megfigyeléseiket”, és ez természetesen a többi társadalomtudományra is érvényes (Erikson, 1999). A társadalomtudományra is érvényes az az episztemológiai kitérő, hogy a tudománynak nem elég igazságokat, hanem „érdekes igazságokat” kell felszínre hoznia, olyanokat, melyek hasznosan alkalmazhatók, amelyek lefordíthatók és értelmezhetők különféle regiszterekben, melyek akár kívülesnek a szakma szűk területén. Máskor pedig azért zárkóztunk el a közérthetőségtől, mert – türelmetlenségből vagy a szakma nyelvezetéhez való túlzott ragaszkodás okán stb. –, mint a feminizmus és multikulti esetében illusztrálni próbáltam, egészen másképp fogalmazzuk meg kérdéseinket, mint a köznapiektól diskurzusok kitermelői és fogyasztói teszik. A másképpen fölvetődő kérdésekre, a másképpen bekeretezett problémákra (a framing mindenkor aktuális probléma, Goffman, 1974), a köznapitól eltérő módon fölvezetett és kódolt kérdésekre (szándékosan nem mondok hipotéziseket, mert azok egyfelől túl formalizáltak, merev és szűk vonatkozást

sú dolgok, másfelől meg túlságosan igényesek, mintha a társadalomtudósok mindig jobban tudnák, hogy mi a probléma, pedig gyakran ez egyáltalán nincs így) gondolok. Nem csoda, ha sokan úgy látják a társadalomtudományokat, mint a valóságtól elrugaszkodott hipotézisek, bizarr ötletek visszaigazolására kitalált, érthetetlen nyelven megfogalmazott társadalomtudomány-elméleteket és a saját eljárásait, módszereit legitimálandó, végeláthatatlan belső vitákat folytató gittegyeletet. Azután természetesen olyan válaszokat adunk, „nagyképű és absztrakt nyelvi formulákba” csomagolva, amelyek messze esnek a társadalmi igényektől, elvárásoktól.

Két dolgot tudnék ajánlani ezzel kapcsolatban: 1. először közelítenünk kellene kérdésfölvetéseinket ahhoz, amit a széles, de értelmes közönség (vagy a média, a politikum stb.) elvár. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy lemondunk tudományunk helyesen felfogott objektivitásigényéről. Viszont az objektivitás nevében nem vonhatjuk ki a magunk szubjektivitását a kérdésfölvetésekből és az egész kutatási praxisból, hanem a várható eredményekkel kapcsolatos személyes óhajainkat és elvárásainkat (mondjuk a hipotézisek pozitív visszaigazolására való hajlamunkat) kell elhallgattatnunk. A társadalomtudományos kutatás kreatív tevékenység, ezért a „megértő szubjektum legnagyobb elevenségét és individualitásának lehetőség szerinti leggazdagabb kibontakozását feltételezi” (Bultmann, 1986). A köznap elvárásokhoz közelítő kérdéseink egyáltalán nem rontják az objektív megismerést, viszont életszerűbbekké tehetik a tudományt, ha úgy tetszik, hasznosabbá és ezzel persze népszerűbbé is. Másképpen fogalmazva, ahogy Michael Burawoy egy programatikus fölszólalásában fölveti, közérdekű, illetve nyilvános szociológiára, ergo ilyen társadalomtudományokra lenne egyre nagyobb szükség. Legáltalánosabban a public social science azt jelentené, hogy nagyobb nyitottsággal, érdeklődéssel és közérthetőbb nyelvezettel forduljon a társadalomtudomány a nyilvánosság fölvetette és közérdeklődésre számot tartó témák és kérdésfölvetések felé. Az amerikai szociológus szavaival: „Egy évszázadot töltöttünk azzal, hogy szakszerű tudást hozunk létre, hogy a hétköznapi gondolkodást lefordítsuk a tudomány nyelvére, most azonban legfőbb ideje nekilátni a szisztematikus visszafordításnak: visszavinni a tudást azokhoz, akiktől származik, közügyet teremteni a magánproblémákból, egyszóval újraszöni a szociológia morális szálát. Ebben rejlik a közszociológia (public sociology) ígérete és kihívása, amely kiegészíti, nem pedig tagadja a professzionális szociológiát” (Burawoy, 2005).

Azt gondolom, hogy a közérdekű, illetve nyilvános társadalomtudományra való igény reális és követendő, még akkor is, ha sokaknak nem fűlik hozzá a foga a szakmán belül sem. Ti., ha közelítjük az általunk megfogalmazott kérdéseket és vizsgálандó problémákat ahhoz, amit a köz elvár, könnyen kiderülhet, hogy sokkal kevesebb válaszunk van, sőt elméleti és metodológiai, valamint technikai lehetőségeink is korlátozottak, olyan kérdések megvizsgálására, melyek égetőeknek mutatkoznak. És nem olyanokra gondolok, amit politikusok szűk hatalmi érdekeikből vagy manipulatív szándékaik megvalósítása érdekében szoktak a társadalomtudományokkal kapcsolatban fölvetni, hanem olyanokra, melyeket – megítélésem szerint – jogosan vetnek föl a közösségek, a nyilvánosság, a köznap emberek.

Azt hiszem, nagyon is aktuális fölvetni például a kényszmigráció kérdését, ti. jól kidolgozott és igen változatos, több paradigma kánonja szerint megfogalmazott elméletek születtek a gazdasági motiváltságú migrációval kapcsolatban, vannak megbízható statisztikáink, sőt előszámolásaink is azzal kapcsolatban, de: a menekültkérdésnek alig van szakirodalma, egyáltalán nincs jól kidolgozott fogalmi kerete sem, amely világossá tenné a különbséget a gazdasági jelle-

gű és a kényszmigráció között. Ez utóbbi definíciójával kapcsolatban is olyan jogi konvenciókra hagyatkozunk, melyek politikai kényszerek nyomására születtek meg, és sok esetben alkalmazhatatlanok. Mit kezdhetünk, vagy mit kezdhet a politikum, majd a közember a menekültkérdéssel, ha annak szakyszerű, racionális fogalmakon alapuló és kezelhető alapjai sincsenek? Ilyenformán vagyunk a terrorizmus kérdéskörével is, mert unja már a közvélemény (ha ugyan van ilyen?), hogy vagy ördögökről és kiterjedt vallásháborúkról, apokaliptikus víziókról, vagy méltányosságról, vallási toleranciáról és a terrorizmus szociokulturális hátteréről beszéljen neki. A reális kérdés, hogy hogyan lehet megakadályozni? Mit kezdjünk a terrorizmussal, melyet egyre erősebben kapcsolnak a menekültválsághoz, de a multikultihoz is. Másfelől pedig egyre szembetűnőbb a nyugati világ demográfiai hanyatlása, amellyel kapcsolatban ismét csak nagy a bizonytalanság. Bevándorlókat, és ha igen, honnan származókat kell befogadni, integrálni, átképezni, stb., és azzal pótolni a hiányzó munkaerőt? Vagy vissza kell térni régi családmockelekhez, ami ugyan nem hoz rövid távon változást, de esetleg demográfiai növekedést indíthat el? Stb.

2. Másodszor, új szintézisre van szükség a társadalomtudományokon belül kialakult – első sorban intézményi – felosztás újragondolására és az episztemológiai újraegyesítésre a társadalomtudományok és a humántudományok között. Hiába hangoztatjuk, hogy diszciplínáink multi-, pluri-, interdiszciplínák, ha magunk között sem vagyunk képesek újraegyesíteni azokat a területeket, melyek mintegy természetesen együvé tartoznak. Ugyanakkor a társadalomtudományok pragmatizmusa egyáltalán nem jelenti azt, hogy lemondunk azokról a kognitív előnyökről, melyek éppen abból származnak, hogy diszciplínáink „tétovák”, alkotó identitásváltságban szenvednek (Geertz mondja a szociokulturális antropológiáról: „az antropológiát meghatározó szemléletmód a gondolkodás egyre szélesebb területeit hódítja meg. Kiderült, hogy nagyon jók vagyunk a tétovaságban. Zavartságunkban van az erősségünk”) (Geertz, 2007). Illetve „gyanúsak”, nincs egyértelmű konszenzus sem az intézményi struktúrák, sem a diszciplínákat körülvevő kultúrák, sem az elfogadott módszerek és eljárások tekintetében (Wallerstein, 2003). És ez éppenséggel előnyként kellene, hogy szolgáljon az „érdekes” és érvényes kérdések fölvetésére és árnyalt, sokoldalú megközelítésére.

Nem értek egyet azokkal, akik, mint az anekdotában, „félkarú szociológusokat/antropológusokat/pszichológusokat/közgazdászokat” keresnek, olyanokat, akik csak egy igazságot ismernek, és soha nem mondják a bűvös formulát, hogy egy kéz felől és viszont máskéz felől. A dilemmáink a tudomány része, és a sokoldalú megközelítés kognitív hasznát hajt, legfeljebb tájékoztathatjuk a közönséget a kijelentéseink valószerűségének mértékéről, föltűntethetjük a hibalehetőségeket és érvényességi küszöbököt, stb. Éppen ezért, úgy gondolom, nem a nagy narratívákhoz való visszatérésre, hanem azok újraértelmezésére, új fogalmi keretek kialakítására és az aktuális kihívásokra való viszonylag gyors reflexióra, valamint a széttöredezett társadalomtudomány posztmodern meghaladására egyszerre van szükség. Paradox módon – véleményem szerint – erre éppen azért van nagyobb esély, mint az elmúlt időszakban, a terméketlen belső viták véget nem érő korszakában bármikor volt – mert a társadalomtudományokat érő támadások, az alternatív tényekre (és konteókra) való hivatkozás, a post-truth korszak mediatisztikus performanszai egyszerre és egészében támadják a társadalomtudományokat. Nem egyes paradigmák vagy azok sajátos eredményei, hanem – kezdve a mennyiségi módszerekkel végzett mérések hitelességének és érvényességének megkérdőjelezésétől egészen a kvantitatív elemzések

eredményeinek kigúnyolásáig – a teljes tudományt kezdték ki, érik hiteltelenítésére törő támadások.

Nem vagyunk tévedhetetlenek, egészen biztosan nem, de az igazi tudomány jóhiszeműen törekszik az igazság megismerésére, az ellenőrizhetőségre, az akár a falszifikálhatóságon át vezető megbízhatóságra.

A társadalomtudományok módszertani megújulását tekintve, azoknak nemcsak a „modell-függő valóság” útját kell bejárniuk, hanem a „valóságdeterminált” modellek létrehozásának útját is. Az előbbi azért fontos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy a „valóság” (még a természettudományban is) mindig függ azoktól a világképektől és elméleti előfeltevésektől, illetve modellektől, amelyekkel feltárására törekszünk (Hawking–Mlodinov, 2011). Ennek az eljárásnak a lényege a deduktíváselmélettől indul, és az abból származó hipotéziseket próbálja igazolni vagy cáfolni, empirikus kutatásai alapján. Viszont fontos az induktív logika útjának a bejárása is, itt a kiindulópont az empirikus valóság, a tudományos tapasztalat, melytől az elméletig, a modellekig kell eljutnia a kutatónak. Goffman frame analysis elmélete kísérli meg ezt az utat vázolni a kognitív folyamatoknak a megtapasztalható, élő jelenségeitől indulva, kialakítani azt a keretet, amelyben értelmezni lehet és érdemes azokat, így a jelenség összefüggéseit a valóságban való elhelyezkedésük, reális összefüggéseik között lehet értelmezni és magyarázni. A goffmani értelemben vett kognitív keret (Goffman, 1974) azért fontos, mert gyakran azt a kérdést nem vagyunk képesek megválaszolni, hogy egy-egy általunk vizsgált jelenség „meddig terjed”, mely strukturális vagy működésbeli összefüggések fontosak, és melyek kevésbé, nemcsak a kutató és a kutathatóság, hanem azok számára sem, akiket kutatunk. És éppen ilyesmivel kísérletezik a hagyományos (Glaser–Strauss, 1967) és a kritikai megalapozott elmélet etnográfiai módszere, amely ingamozgást ajánl az elmélet és az empiria között, egy összehasonlító keretben (Emerson, 2001).

A társadalomtudományok művelőinek utána kell járniuk a társadalmi valóság megannyi változásának, megkeresni, feltárni, leírni, értelmezni és – amennyiben lehet – megmagyarázni azt a temérdek változékony dolgot, amit „társadalom”-ként írhatunk le, nevezhetünk meg. A valóság, a tények birodalma igencsak sokféle, sokdimenziós és többszintes dolog, ezért a tudományos kutatásnak is ilyennek kell lennie. Nem egyszerűsíthetünk, csak annyiban, amennyiben a fogalmi gondolkodás és annak eszközei, a tudományos diskurzus maga eleve egyszerűsít, kategorizál, osztályoz, integrál és kizár, stb., és kognitív-logikai eljárásokat alkalmaz.

SZAKIRODALOM REFERENCES

1. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
2. Beck, U. (2005). *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere Meridionale.
3. Berger, P. (1963). *Invitation to Sociology*. Anchor Books, New York.
4. Braudel, F. (1980). *On History*. (Translated by Sarah Matthews), Chicago: The University Press of Chicago.
5. Bultmann, K. R. (1986). A hermeneutika problémája. *Medvetánc*, 4. 27–46.
6. Burawoy, M. (2005). For Public Sociology. Presidential Address. In: *American Sociological Review*, Vol. 70, February. 4–28.

7. Castells, M. (2005). *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra*. I. kötet, Budapest: Gondolat–Infonia.
8. Emerson, M. R. (Ed.) (2001). *Contemporary Field Research. III. Producing Ethnographies. Theory, Evidence and Representation*. Waveland Press. 2. Edition.
9. Erikson, K. (1999). A szociológia nyelvéről. In: *Szociológiai Figyelő*, 2 (2). <http://www.c3.hu/~szf/Szofi99/02/Beszed-Fr.htm>
10. Feischmidt M. (2016). A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulása. In: *Socio.hu*. 2, http://socio.hu/uploads/files/2016_2/feischmidt.pdf
11. Geertz, C. (1994). *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég Kiadó.
12. Geertz, C. (2007). Tétova antropológia (Mezítláb végigsétálni a kultúra egészén). In: *Lettre*, 65. Nyár.
13. Glaser, G. B.–Strauss, L. A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Reseach*, New Brunswick and London: Aldine Transaction.
14. Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
15. Gregor A. (2009). *A women's és a Gender Studies pozíciója a tudományos mezőben*. In: Kordiagnózis. Fiatal társadalomtudósok antológiája (szerk Szalai Erzsébet), Budapest. <http://mek.oszk.hu/07700/07795/fulszoveg.html>
16. Hadas M. (2001). *Himnmem, többes szám – A férfikutatások első hulláma*. In: *Replika*, 43–44.
17. Hawking, W. S.–Mlodinow, L. (2011): *A nagy terv*. Budapest: Akkor Kiadó.
18. Heller Á. (2004). *Mi a modernitás?* Budapest. Előadás: <http://mindentudas.hu/eloadasok/tudomanyteruletek/bolcseszettudomany/141-filozofiai-tudomanyok/6028-mi-a-modernitas.html>
19. Kuczi T. (1992). *Szociológia, ideológia, közbeszéd*. Budapest: Scientia Humana.
20. Kuhn, S. T. (2000). *Utószó – 1969*. In: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Osiris Kiadó.
21. Magyar N. L. (2003). Közelítések a romániai magyar szociológia mai helyzetéhez. *Erdélyi Társadalom*, 1. (1). 133–145.
22. Maxwell J. (1996). *Social Dimensions of Economic Growth*, Paper presented at University of Alberta, <https://era.library.ualberta.ca/files/nc580q389/1996-01-25%20Hanson%2008%20Judith%20Maxwell%20social-dimensions-of-economic-growth.pdf>
23. Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
24. Rauch, J.–Wittes, B. (2017). *More Professionalism, Less Populism: How Voting Make Us Stupid, and What to Do about It*. Center for Effective Public Management at Brookings, May. <https://www.brookings.edu/research/more-professionalism-less-populism-how-voting-makes-us-stupid-and-what-to-do-about-it/>
25. Sebestyén E.–Gayer Z. (2016). *Az ó- és új nyilvánosság, mint önmagába térő ösvény*. Médiakutató, Ősz–Tél. 139–153.
26. Szelényi I. (2016). *A szociológia hármas válsága*. Socio.hu, 1. <http://socio.hu/archivum/2016/1>
27. Taylor C. (1997). *Az elismerés politikája*. In: Feischmidt Margit (szerk.), *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.

28. Wallerstein, I. (2011). Structural Crisis in the World-System. Where Do We Go from Here? *Monthly Review*, Mar, 62 (10). 31–39.
29. Wallerstein, I. (2003). Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines. In: *Current Anthropology*, Chicago, Aug.–Oct., 44.(4). 453–465.
30. Wallerstein, I. (1999). The Heritage of Sociology, the Promise of Social Science. *Current Sociology*, 47(1). 1–37.
31. Wolf, R. E. (1988). Inventing Society. *American Ethnologist*, 15 (4). 752–761.